

SJEĆANJA LEONA MAESTRA

Rodjen sam u Travniku od roditelja linara-instalatera, koji se za vrijeme mog djetinjstva preselio u Sarajevo nadajući se, da će u većem gradu bolje i lakše moći izdržavati porodicu.

U svojim mladim i zrelijim godinama života i rada opredjelio sam se i stupio u radničke organizacije i bio sam aktivan u propagandnim akcijama i u štrajkovima od 1930. godine. Bio sam, još kao dječak, aktivan član Radničke omladinske organizacije "Matatja" u Sarajevu. Moj brat Albert je bio aktivan član KPJ i ja sam se poveo za njim i radio sam po njegovim uputstvima ilegalno. /Prilazem prepise izjava svjedoka/* Bio sam zbog toga sumnjiv predratnim nenarodnim vlastima i u više navrata sam bio hapšen kao komunista.

Po okupaciji zemlje od fašističkih zavojevača 1941. godine nisam uspio da se na vrijeme priključim NOP, ili da pobjegnem iz Sarajeva sa porodicom, pa sam uhapšen 22. septembra 1941. i odmah 23.IX odveden sa porodicom, ženom i djetetom, u Jasenovac. Transportovani smo iz Vojnog logora teretnim vagonima, koji su bili tako pretrpani isključivo pohvatanim Jevrejima, da smo morali cijelu noć do jutra stajati na nogama, naslanjajući se jedan na drugoga. U Jasenovcu su nas ustaše dočekale korbačima i dopremile nas do Ustaškog zapovjedništva. Tu su nas držali do iza podne oduzevši nam sve do najpotrebnijih stvari, a onda smo uz pojačanu stražu bili odvedeni u logor.

Život i prisilan rad u raznim logorima ustaškog zatočenja bio je više nego strašan i neizdržljiv u tolikoj mjeri, da su odmah, a naročito u hladnijim mjesecima, zatočenici masovno stradali, padali iznemogli, izgladnjeli i očajni, ili su ih poubijale ustaše na samome radu. ili su bili odvedeni /kao nesposobni za teške fizičke radove/ i likvidirani.

U logoru Krapje sam išao na sječu šume pod vrlo teškim uslovima. Neko vrijeme sam imao teške okove na nogama da ne bih mogao bježati. Na povratku smo morali tako žuriti, da smo dobivali strašne rane po nogama od že-

* Radi ograničenog prostora te izjave ovde nisu štampane. R.

ljeza. Od novembra 1941. godine bio sam dodijeljen postolarskoj radioni i sve do 1945. godine stalno sam radio kao postolar, ili kožar. Kada bi nam nestalo materijala za izradu obuće, morali smo ići na razne, tzv. vanjske poslove. Slali su nas na istovar vagona, zatim na istovar i utovar drva na splavove na Savi. Najgori i najteži su mi bili radovi na Nasipu i na sječi drva u šumi, odakle smo se uvijek vraćali u daleko manjem broju, nego kada smo polazili.

Da nisam pukim slučajem, ili srećom, već u novembru te godine bio premješten u postolarsku radionu, koja je zatim bila premještena u St. Gradišku, sigurno ne bih ni ja bio izdržao sve patnje, zbog kojih je ogromna većina stradala. Bilo nam je svima jasno, pa i onda kada su me premjestili u tzv. Kožaru u Jasenovac, da nas samo neko čudo može spasiti. Najviše smo se nadali partizanima, o kojima smo stalno šapatom pričavali da napreduju. Najprije smo se nadali ljeti 1942. godine da će nas partizanske jedinice sa Kozare osloboditi, a onda u jesen 1943, kada je fašistička Italija kapitulirala.

U Kožari je život i rad bio mnogo snošljiviji, najviše zbog toga što je ustašama bila potrebna izradjena koža, najviše za časnicičke čizme, a i za obuću čarkara. Dobijali smo i nešto bolju hranu, a ponekad i koji paket iz zagrebačke Jevrejske općine.

Izdržao sam lično mnogo patnji, a bio sam svjedok zvjerskih postupaka ustaša prema zatočenicima-Jevrejima, koji su bili mučeni gladju, od čega su najviše i umirali. To se najviše dešavalo u Jasenovcu, u velikom logoru kod Ciglane. Vidjeo sam, a i lično sam povremeno radio na Nasipu kod Save, gdje su ljudi od teškog rada i batinaanja masovno umirali. Grobari bi skupljali lješeve noću i bacali ih u Savu. Takodje sam bio nekoliko puta očevidac biranja zatočenika za likvidaciju /jer u barakama nije bilo mjesta za stalno nove transporte, koji su stizali, najviše 1942. godine/ i u St. Gradiški. Isto tako se sjećam kada je Italija kapitulirala. Godine 1943. zatočenicima lo-goraši su dobijali logorske dopisnice, na kojima su neki pisali, da je "tetka Alitreja" bila "jako bolesna" i da "će umrijeti". To je bilo ustašama sumnjivo, jer je na cenzuri bilo mnogo sličnih napisa. Pozvali su dra Kunortija, da im on kaže šta znači ta "bolesna tetka Alitreja". Morao je reći, da se u Italiji nešto događja. Tada su svi pojedinačno bili pozivani i pitani. Zatočenicima su od-govarali, da im je tetka Alitreja u zarobljeništvu u Ita-liji i da je bolesna. Bili su zbog toga svi izbatinani.

Za vrijeme cijelog mog logorovanja od 1941. do aprila 1945. godine nisam ništa čuo, niti sam znao ništa o ženi i djetetu, niti o ostaloj rodbini. Osim žene i djeteta, koji su bili otpremljeni u Djakovo, odvedena su mi i dva brata u Jasenovac. Sve su ih likvidirale ustaše. Niko

se ni od ostalih članova porodice nije vratio iz logora.

KAKO SAM SE SPASIO

Pobjegli smo iz logora Kožare u Jasenovcu 22. aprila 1945. godine. Tu nas je bilo oko 145 zatočenika. Kada smo čuli, da je veliki logor u Jasenovcu pokušao provalu i bijeg, pa da je znatan broj zatočenika uspio i da pobjegne, odlučili smo i mi da bježimo. Čuli smo, da bi te iste večeri /22.IV/ trebalo i mi da budemo likvidirani. To je doznao logornik Sisi Alkalaj od jednog ustaškog vojnika i pozvao je nas nekoliko u kancelariju. Tu je bio dr Albert Atijas Zekić, Aco Danon, Bukurović Zaid, Presburger Laci, Baš Arnold /rabin/, ja i još nekoliko logoraša. Tu nam je Sisi objasnio šta se dogodilo u velikom logoru i da ćemo predveče biti i mi likvidirani. Dogovorili smo se, da i mi organizujemo bjekstvo i odmah smo podijelili dužnosti. Hemičar Demajo iz Visokog je napravio neki serum za sve nas da imamo i da popijemo za slučaj da budemo osujećeni u bježanju da bi time skratili patnje. Ja sam dobio zaduženje, da sjekirom presjecam žice. Pošto se naš logor nalazio u samom naselju Jasenovac, morali smo bježati izmedju kuća. Počeli su stanovnici iz kuća pucati sa vojskom, jer su svi bili naoružani.

Na samom početku provale bilo je ispred samog logora pobijeno već više od polovine logoraša, ili je palo ranjeno. Stari i iznemogli logoraši, koji nisu bili sposobni da bježe, popili su spremljen otrov i zapalili su logor. I ja sam odmah tu bio ranjen u desnu ruku. Nismo imali kuda da bježimo. Ili ravno na bunkere, ili da skačemo u Savu. Ja sam se odlučio za put prema bunkerima. Tu sam bio ponovo ranjen, sada u desnu nogu, u kojoj i danas imam metak. Kada sam uspio proći pored bunkera i presjekao bodljikavu žicu, poletjeo sam sa još 14 logoraša prema šumi. Bio sam jedini medju njima ranjen. Tako smo se u grupi skrivajući se kretali kroz šumarke prema Novskoj i prema Banovoj Jarugi. Cim smo se primakli cesti, primjetili smo kolonu tenkova i mnogo ustaških i njemačkih vojnika, koji su se povlačili. Moji drugovi nisu htjeli dalje da idu i odlučili su da se skrivaju u šumi u granju. Ja i još tri druga pošli smo dalje. To su bili Aco Danon, Baš Arnold i Laci Presburger. Na drugu stranu puta smo prošli ispod nekog mosta plivajući. Kada je svitalo, bili smo već duboko u šumi. Tu smo se malo odmarali i sušili smo našu mokru odjeću. Ja nisam mogao skinuti cipelu sa ranjene noge. Drugovi su mislili, da neću moći dalje da nastavim istim putem prema sigurnoj slobodi. Ali želja za životom je još jednom pobijedila. Kada se počelo smrkavati sklonili smo se u jednu napuštenu kolibu. Tu smo proveli noć, a pred zoru smo krenuli dalje. Kada smo prelazili preko jednog seoskog puta, naišli smo na jedan ustaški bunker. Počeo sam munjevitom brzinom, koliko mi je to noga dozvoljavala, da trčim dalje ispred velikog rafala mitraljeza.

Nakon pola sata ludog trčanja bez daha kroz šumu stao sam da se odmorim kod jednog vrela. Za prijatelje nisam više ništa znao. A kada sam se malo odmorio, pošao sam dalje. Stigavši do kraja šume, čuo sam cijepanje drva. Polako sam se približio, samo toliko, da sam na svoje oči vidjeo Nijemce sa topovima nad Banovom Jarugom. Vratio sam se nazad nećujno u šumu i pošao da tražim prijatelje. Vratio sam se do ceste ali, vjerojatno, negdje na drugo mjesto, a ne kod spomenutog bunkera. Kada sam izašao na put, primjetio sam u daljini jedno selo. U tom momentu naišla je jedna žena, pa sam je upitao koje je to selo što se vidi. Ona mi odgovori, da je to Mala Kozarica i brzo je produžila dalje, da je ne bi još nešto upitao, očigledno nije htjela da govori.

Krenuo sam prema toj Kozarici i uskoro sam primjetio, da za mnom idu dvojica ustaša. S puškama na gotovim se približiše i ja sam stao. "Stoj", viknuše, ja odgovorih da sam stao. Kada su me pitali kuda idem, odgovorio sam, da sam pošao na Malu Kozaricu. Zatim su me pitali kako znam, da je to selo baš Kozarica i kako se zovem. Rekao sam, da se zovem Slavko Tomić i da sam iz Slavonske Požege, da sam bio zarobljen i da sam radio kod Nijemaca u rudniku. Tog imena i te čitave priče sam se sjetio, jer sam u logoru St. Gradiška imao druga Slavka Tomića iz Sl. Požege, koji me je jednom zamolio, da mu ustupim dopisnicu logora, koju smo mi dobijali, a oni koji su dolazili kao komunisti, nisu imali pravo na to. Dao sam mu dopisnicu i on ju je poslao pod mojim imenom kući. Nakon kraćeg vremena njega su ustaše ubile. Paket je stigao od njegovih nakon njegove pogibije.

Ustaše su povjerovale toj mojoj priči, pa su mi se čak i povjerile. Rekli su mi, da i oni bježe i da nipošto ne idem u selo Kozaricu jer je ondje tzv. Handžar-divizija. Tako sam se ponovo vratio u šumu i našao sam jednu napuštenu kuću, pa sam tu ostao da se odmorim. Medjutim, oko pola noći, počela me je rana na nozi tako boljeti, da nisam mogao više stati na nogu. Pred zoru sam puzeci stigao do jednog izvora. Tu sam na istom mjestu ostao punih šest dana bez hrane. Šest dana sam pio samo vodu, a onda sam odlučio, da se predam, jer je Kozarica bila vrlo blizu. Te noći, kada sam bio donjeo tu presudnu odluku, noć je bila izvanredno lijepa, vedra i pod jakom mjesečinom. Ona mi je pomogla, da primjetim daleko jednu ljudsku priliku, koja se kretala uskom kozjom stazom. Silom sam se pridigao i počeo da mašem i zovem, jedva sam izdržao taj napor. On je primjetio moje mahanje i došao je meni. Od gladi sam bio jako iznemogao i jedva sam progovorio. Nazvao sam ga prijateljem, ma da nisam znao ni ko je, ni šta je. Zamolio sam ga da mi da samo komad kruha i da ću umrijeti od gladi. Seljak mi je odmah iz torbe izvadio komad pogače. Cim sam pojeo parče pogače, došao sam malo k sebi. Pitao sam ga ko bi mi mogao pomoći

ovako ranjenom, a on me upita ko sam i gdje sam ranjen. Ponovo sam ispričao izmišljenu priču o Slavku Tomiću. Nisam smio reći, da sam Jevrejin. Rekao mi je, da on ide u planinu, gdje ima dvadeset seljaka, koji gore čuvaju stoku od ustaša i Nijemaca, pa mi ponudi da idem s njime. Rekao sam mu, da bi rado otišao, ali da ovako ranjen i iznemogao ne mogu nikako da se maknem. Dao mi je štap i uhvatio me je ispod ruke, pa sam tako krenuo s njime sve dublje u šumu. Seljaci su nas primjetili iz daljine. Kada smo stigli među njih, on me predstavi kao Slavka Tomića i da sam pobjegao od Nijemaca. Odmah su mi ispod jednog drveta prostrli malo sijena i donesoše mi djugum mlijeka. Tu je bilo i nekoliko djece. Jedan dječak me je stalno gledao, a još više moje gojzerice, koje sam u logorskoj radionici sam sebi napravio. Pošto je tako uporno gledao u gojzerice, obećao sam mu, ako se izliječim i čim se rat svrši, da ću mu ih pokloniti.

Seljak, koji me je doveo, bio je njihov kurir. On je stalno u selu, i svako jutro čim bi se sunce radjalo na vrhu brda, dolazio bi i javljao novosti iz sela. Bio sam tu na planini svega dva dana. Treće jutro kad sam se probudio, nisam više nikoga vidjeo, mada je sunce bilo već visoko stajalo. To mi je bilo jedino mjerilo vremena. Začudio sam se, ali se nisam bojao. Čekao sam oko pola sata kad se pojavi onaj dječak kome sam obećao cipele i vikne mi: "Ej, što Ti ne ideš?" Malo začudjen upitam ga kamo da idem. On mi na to odgovori, da čitavu noć kroz selo prolaze partizani, a njihove majke da su već davno došle da vrate stoku u selo. Kad sam to čuo silno sam se obradovao i nisam više ni toliku bol osjećao u nozi. Sa štapom u ruci pošao sam za seljacima u selo Malu Kozaricu. Tog momenta mi je bila jedina želja, da što prije vidim partizane, pa makar me i života koštalo. Vidjeti partizane, prvi put u životu, značilo je biti slobodan. Izgledalo mi je, da je put od planine do sela trajao čitavu vječnost. Kada sam stigao u selo, nije bilo nigdje nikoga. Strašno sam bio razočaran i uputio sam se prema jednoj kući odakle je dim iz odžaka sukljao i na moje vikanje pojavi se žena i ja je odmah upitah: "Gdje su partizani?". Ona mi reče, da malo pričekam. Rekla mi je, da i ona zna za mene da sam bio sakriven u brdima.

Poslje kraćeg vremena naišao je jedan partizan, odnosno kurir na konju. Digao sam se i mahnuo sam rukom. On je na to ne znajući me ko sam, digao pušku i upeorio je na mene. Prišao sam mu istog momenta i rekao mu da ne puca i da sam pobjegao iz Jasenovca. On mi je rekao, da podjem s njime u drugo selo, gdje je bila Druga srpska divizija. Kad sam mu rekao, da ne mogu hodati, jer sam ranjen u nogu, koja me je strašno ponovo počela boljeti, rekao mi je da ga sačekam. Vratio se brzo, a za njim su išla dvojica kola. U prvim kolima je bio kruh, a u drugim meso i rekao je vozaču kola sa kruhom, da me poveze i preda

štabu. Kad smo krenuli putem prema štabu, prošli smo pored jedne crkve. Kola, koja su išla za nama, naišla su na jednu minu i odletjela su u vazduh. Tako mi je još jednom bila sudbina naklonjena, još jednom mi je poklonila život. Ubrzo zatim smo stigli do štaba. Tamo su me već očekivali. Svi su znali, da dolazi preživjeli zarobljenik logora Jasenovac. Ja sam za njih predstavljao živu dokumentaciju o zvjerskom zlostavljanju i uništavanju nevinog naroda. U jednoj sobi je bilo mnogo oficira, koji su me počeli ispitivati. Morao sam odgovarati na pitanja: kako sam preživio logor i šta se sve ondje događalo, kao i bezbroj drugih pitanja, na koja sam odgovarao što sam detaljnije znao premda sam bio jako slab, a i rana me je jako boljela. Jedva sam se držao na nogama, imao sam svega 37 kila. Zatim je došao jedan viši oficir i naredio je da mi pruže prvu pomoć i da mi omoguće odmor. Legao sam u jedan krevet i dobro sam se odmorio. Odmah sam zatim bio prebačen u Partizansku bolnicu u Pakrac. Tu sam ležao na podu pokraj jedne partizanke. Stalno su dolazili i pitali su me šta se sve događalo u ustaškom logoru. Slijedećeg jutra oko 9 sati jedan metak je uletio kroz zatvoren prozor razbivši staklo. Mislili su, da je ispaljen na mene i odmah su pretražili sve, ali nisu našli nikoga, ko bi im bio sumnjiv. Ipak su mene odmah prebacili na tavan. Nakon kratkog vremena posjetila me je jedna Jevrejka, supruga doktora partizanske bolnice. Rekla mi je, da će poslati drugaricu, da mi donese veš, jer je bila začudjena, da još ništa nisam bio dobio od partizana, a bio sam sav poderan. Poslje jednog sata, dobio sam punu korpu hrane i odjeće, između ostalog jednu čistu bijelu košulju. To me je najviše obradovalo, jer sam do tada na sebi imao košulju, za koju nisam ni sam znao koja joj je prava boja toliko je bila iskrpljena. Idućeg dana osjećao sam se mnogo bolje. Od partizana sam dobio nove pantalone, bluzu i pištolj. Obukao sam novu partizansku uniformu i novu bijelu košulju u koju sam gledao sa nevjericom. Činilo mi se da sanjam. Nisam mogao da vjerujem da nisam u svojoj košulji, u kojoj sam preživio logor.

Lijepo sam se spremio i uredio, pa sam po prvi put pošao i na jedan sastanak priredjen u partizanskom krugu. Slijedeći dan me je pozvao upravnik bolnice i rekao mi je, da sam ozdravio, da ne moram više biti vojnik, ako neću da ostanem u toj diviziji. Rekao mi je, da mogu ići u Zagreb, koji je bio već oslobođen, na šta sam ja odgovorio, da nipošto ne želim ići nikamo osim u Sarajevo. Upravnik je primjetio, da niko nema ništa protiv toga, ali da nema vozova i nikakvih drugih prevoznih sredstava za Bosnu do Sarajeva. Odgovorio sam mu, da ću se ja snaći.

Dao mi je onda putni nalog i ljekarski list, u kome je stajalo, da gdje god ima partizanske vojske mogu da se hranim i previjam svoje rane.

U Sarajevu, 14.IX 1968.

Leon Maestro